

Overfallsvoldtekt

en teoretisk oppgave

av

Dag Ingmar Kårtveit

BACHELOROPPGAVE (OPPG300-O)

Politihøgskolen avd. Oslo

2012

Innholdsfortegnelse

Innledning.....	2
Metode.....	3
Hoveddel	5
Faktainformasjon om voldtekt i Oslo i 2010.....	5
Forebygging – Hva er det?	6
Kriminalitetsforebyggende strategier i politiet.....	7
Rasjonell aktør-teorien	9
Rutineaktivitetsteorien.....	10
Hvordan kan vi forebygge overfallsvoldtekt ut ifra rutineaktivitetsteorien?.....	12
Hvordan kan politiet benytte «vær varsom plakat» for å forebygge overfallsvoldtekter?	13
Sosial kontroll.....	15
Oppsummering	19
Litteratur.....	20
Selvvalgt pensum:	20
Bibliografi	20

«Hvordan kan politiet ved bruk av situasjonell forebygging redusere faren for overfallsvoldtekter i norske byområder?»

Innledning

Tema for oppgaven bestemte jeg meg for tidlig i april 2011. Overfallsvoldtekter fikk i løpet av året stor oppmerksomhet i media og befolkningen for øvrig, og «voldtektbølge» var et begrep som etter hvert ble mye brukt. (Hopperstad, 2011) I løpet av den første helgen i april ble det anmeldt fire overfallsvoldtekter i Oslo sentrum. Påfølgende uke kunne man i media se oversiktskart over hvor angrepene fant sted, og lese at kvinner føler seg utrygg og ikke våger å bevege seg ut etter mørkets frambrudd. I etterkant av disse hendelsene kom det slik det ofte gjør anbefalinger omkring hvordan kvinner bør kle seg og te seg og vokte seg på sin ferd gjennom byen. Og mens hendelsene enda er blodfersk dukker det dessuten opp utallige annonser og medieinnslag fra tilbydere av ulike selvforsvarskurs. Kurs som er spesialtilpasset for kvinner, som skal lære dem å forsvare seg og avverge et eventuelt overgrep.

Voldtekter, og kanskje overfallsvoldtekter spesielt, er svært alvorlige og krenkende forbrytelser. Det er overgrep som kan påvirke de som utsettes for det og deres nærmeste for resten av livet. Det skaper dessuten en utrygghet og en frykt i samfunnet for gjentatte hendelser.

Denne urettferdigheten var grunnen til at jeg valgte dette temaet. Ikke bare i forhold til overgrepet og frykten som skapes, men også urettferdigheten i forhold til fokuset som rettes mot offeret, på hva offeret må gjøre for å unngå å bli utsatt for overfallsvoldtekt. På det at advarselen ofte kommer i etterkant av hendelsen.

I denne oppgaven ønsker jeg å se på hvordan politiet ved bruk av situasjonell forebygging kan redusere faren for overfallsvoldtekter i norske byområder.

Jeg vil begynne med å fortelle om hvordan jeg har jobbet med oppgaven. Hvordan jeg har hentet inn relevant litteratur, hvilke utfordringer jeg hadde i prosessen og hvilken litteratur jeg har benyttet mest.

I hoveddelen vil jeg komme med litt faktainformasjon og tall omkring anmeldte overfallsvoldtekter i Oslo politidistrikt i 2010. Jeg vil si litt om hvem som er offer, hva man vet om gjerningsperson, og litt om når og hvor overgrepene skjer.

Videre vil jeg si litt om politiets ansvar i forhold til forebyggende arbeid. Jeg sier noe om hva forebyggende arbeid er og presenterer de ulike strategiene som politiet benytter i det kriminalitetsforebyggende arbeidet. Jeg vil forklare mer utdypende om strategien jeg har valgt å skrive om, nemlig situasjonell forebygging. Da jeg har valgt å fokusere på situasjonell forebygging vil jeg bare gå kort inn på de andre strategiene. De andre strategiene vil ikke bli tatt med i drøftingen. Jeg skal først presentere rasjonell aktør-teorien, før jeg kort drøfter noen fordeler og ulemper knyttet til den. Dernest vil jeg presentere rutineaktivitetsteorien. Jeg vil så drøfte mulige situasjonelle tiltak knyttet til teorien og se den opp mot problemstillingen.

Til slutt i hoveddelen vil hovedtyngden av drøftingen komme. Her vil jeg drøfte bruken av «vær varsom plakat» som situasjonelt tiltak i politiet og belyse dette opp mot oppgavens problemstilling. I sammenheng med «vær varsom plakaten» vil jeg også se på hvilken innvirkning den kan ha på sosial kontroll.

I siste del vil jeg gi en oppsummering av det jeg har kommet fram til i oppgaven.

Begrepsavklaring

Den juridiske beskrivelsen av voldtekts begrep følger av Straffelovens § 192. Paragrafen tar sikte på ramme der det blant annet er brukt vold, eller truende atferd, for å oppnå seksuell omgang. (Straffeloven av 22.mai 1902 nr.10, 2011)

Metode

Som jeg har beskrevet i innledningen valgte jeg tema for oppgaven etter at det hadde vært flere overfallsvoldtekter i Oslo i begynnelsen av april 2011. Inspirasjonen kom fra medias dekning av saken. Etter dette holdt jeg meg spesielt godt oppdatert på medias fokus på dette feltet.

Det første jeg gjorde når jeg skulle begynne arbeidet med oppgaven var å søke etter litteratur som kunne belyse temaet og problemstillingen min best mulig. Jeg søkte etter litteratur som omhandlet temaet voldtekt og overfallsvoldtekt, etter situasjonell forebygging og forebygging

ved bruk av skilt/plakat. For å finne litteraturen brukte jeg ulike søkemotorer på nett, BIBSYS, de ansatte på biblioteket ved PHS, samt faglærere i faget forebyggende oppgaver ved PHS. Den litteraturen jeg har brukt, valgte jeg fordi det var den som fremsto som mest relevant for å belyse problemstillingen min.

En utfordring med denne oppgaven har vært å finne relevant stoff. Det er skrevet mye stoff om voldtekt, men det var ikke alltid like lett å skille ut det som gjaldt for overfallsvoldtekt.

Tallmaterialet jeg har benyttet meg av har jeg hentet ut fra rapporten «Voldtekt i den globale byen – endringer i anmeldte voldtekter og seksualkultur i Oslo» som ble utgitt i mai 2011. Rapporten omhandler alle anmeldte voldtekter i Oslo i 2010. Fordi denne rapporten har det mest oppdaterte tallmaterialet som var tilgjengelig, har jeg valgt og bare bruke den. Det er verdt å merke seg at tallene ikke gjelder for andre norske byer. Jeg har heller ikke funnet tilsvarende tallmateriale for andre norske byer.

Av faglitteratur har hovedkilden min vært boka «I forkant» av Elisabeth Myhre Lie (2011). Der har jeg hentet det meste av teorien rundt politiets kriminalitetsforebyggende metoder.

Jeg satte meg inn i litteraturen før jeg begynte å skrive, slik at jeg hadde god oversikt over hvilke tekster jeg skulle benytte i oppgaven.

Hoveddel

Faktainformasjon om voldtekt i Oslo i 2010

Faktainformasjonen som blir beskrevet under er hentet fra «Voldtekt i den globale byen» fra 2011. Rapporten er utarbeidet ved Oslo politidistrikts strategiske stab og omhandler alle voldtekter registrert i Oslo i 2010. Hvis ikke annet blir presisert er det tall tilhørende kategorien overfallsvoldtekt jeg refererer til.

Rapporten kategoriserer fire hovedtyper av voldtekt:

- Festrelaterte voldtekter, hvor hendelsen er knyttet til fester og uteliv på byen.
- Relasjonsvoldtekter, som skjer i primærrelasjoner, overfor ektefeller eller partnere i et fast forhold, personer som bor sammen, eller ex-partnere.
- Sårbarhetsvoldtekter, det vil si overgrep mot personer i særlig sårbare miljø/situasjoner. Det kan være tunge rusmiljø, på prostitusjonsmarkedet, i psykiatriske situasjoner og personer med psykisk utviklingshemming.
- Overfallsvoldtekter, skjer overfor intetanende personer som uforvarende og plutselig, helt uten foranledning, overlates andres vilje og overmakt.

I 2010 ble det anmeldt 24 overfallsvoldtekter i Oslo. Overfallsvoldtekt utgjorde 12,9 % av totalt 186 anmeldte voldtekter. Per 02.11.2011 var det 51 anmeldte overfallsvoldtekter i Oslo. (Wergeland, 2011)

I 2010 var det kun 5 gjerningspersoner som ble pågrepet og identifisert i sakene som faller under kategorien overfallsvoldtekt. 2 av disse hadde alvorlige psykiatriske diagnoser. På grunn av de lave tallene er det derfor vanskelig å si noe spesielt om hva som kjennetegner gjerningspersonene.

Når man ser på hvem de fornærmede er viser tall fra 2010 at gjennomsnittsalderen var 25 år på offer for overfallsvoldtekter. 91,7 % av ofrene var norsk. 58,3 % av ofrene var påvirket av alkohol, mens 8,3 % var påvirket av narkotika. En vanlig omstendighet for overfallsvoldtekt er at offeret er alkoholpåvirket og på vei hjem fra sentrum på kvelden eller natta. Dette er typiske trekk, men overfallsvoldtekt skjer også mot personer som ikke er alkoholpåvirket.

For 70,8 % av overfallsvoldtektene var gjerningsstedet utendørs. I forhold til at overgrep skjer utendørs står det:

«Den mer utadrettede væremåten blant de unge kvinnene med norsk landbakgrunn, eksponerer for større grad av risiko for voldtekt utendørs, både med festrelaterte angrep og overfallsvoldtekter.» (Sætre & Grytdal, 2011, s. 42)

58,3 % av overfallsvoldtektene skjedde om natta i helgene. 25,0 % skjedde om natta i løpet av uka. Helg er definert fra fredag kl.2100 til søndag kl.0900, natt mellom kl.2100 og 0900. (Sætre & Grytdal, 2011)

Forebygging – Hva er det?

Politiets ansvar i forhold til forebygging av kriminalitet går frem av politiloven og politiinstruksen. Politiets mål og oppgaver er beskrevet i politiloven kap.1 og politiinstruksen kap.2.

Politiiloven av 4. august 1995 nr. 53

§ 1. Ansvar og mål

Staten skal sørge for den polititjeneste som samfunnet har behov for. Polititjenesten utføres av politi- og lensmannsetaten.

*Politiet skal gjennom **forebyggende**, håndhevende og hjelpende virksomhet være et ledd i samfunnets samlede innsats for å fremme og befeste borgernes rettsikkerhet, trygghet og alminnelige velferd for øvrig.*

§ 2. Politiets oppgaver

Politiet skal

1 beskytte person, eiendom og fellesgoder og verne om all lovlig virksomhet, opprettholde den offentlige orden og sikkerhet og enten alene eller sammen med andre myndigheter verne mot alt som truer den alminnelige tryggheten i samfunnet

*2 **forebygge** kriminalitet og andre krenkelser av den offentlige orden og sikkerhet*

Forebygging er et vidt og noe vagt begrep, men assosieres med noe positivt. Med forebygging tenker man umiddelbart på at noe skal forhindres, man skal være i forkant av noe slik at man unngår negative hendelser.

Forebygging av kriminalitet er i dag en av de viktigste måtene samfunnet beskytter og trygger borgerne på. Som et ledd i forebyggingen aksepteres derfor noen virkemidler som kan gå på bekostning av andre verdier. Eksempel på slike virkemidler er f.eks. kameraovervåkning.

For å forhindre at det forebyggende arbeidet får negative og utilsiktede konsekvenser er det viktig at all forebygging drøftes både ut fra hensikten det er ment å ha, og hvilke konsekvenser det kan få. (Lie, 2011, s. 22)

Kriminalitetsforebyggende strategier i politiet

I politiet brukes det i hovedsak fire ulike strategier i det forebyggende arbeidet. I tillegg har de forbyggingsmodellen problemorientert politiarbeid (POP). Flere av strategiene kan være aktuell å anvende i forebyggingen av overfallsvoldtekter, men jeg har bare valgt å fokusere på situasjonell forebygging i drøftingen videre i oppgaven. Jeg beskriver de ulike strategiene kort for å gi en beskrivelse av hvordan det forebyggende arbeidet til politiet kan foregå.

Den første strategien er *personorientert kriminalitetsforebygging*, som tar sikte på å påvirke de bakenforliggende årsakene til at et individ begår lovbrudd. Strategien skal forhindre at barn og unge havner i en kriminell løpebane. Politiets personorienterte forebygging retter seg i dag mot ungdom som oppfattes å ha en forhøyet risiko for å begå lovbrudd. For personorientert forebygging er det en naturlig forutsetning at personen er kjent. I forhold til overfallsvoldtekter er gjerningspersonen sjeldent eller aldri kjent, jeg kommer derfor ikke til å drøfte denne strategien senere i oppgaven. (Lie, 2011, s. 60)

Den andre strategien er *lokalorientert politiarbeid/samarbeid*. Lokalorientert politiarbeid handler om å skape trygghet og forbygge kriminalitet gjennom å styrke samarbeidet mellom politi og publikum. (Balvig, 2004. Sitert i Lie, 2011, s 183) Ved at politiet er forankret i lokalmiljøet og har god kjennskap til lokale forhold er det med på å styrke tillitten og samarbeidet i lokalsamfunnet *Lokalorientert politiarbeid* fokuserer på kontakten mellom politi og publikum, mens *lokalorientert samarbeid* dreier seg om politiets samarbeid med kommunen og andre lokal aktører. (Lie, 2011, s. 236) Denne metoden vil ikke bli drøftet senere i oppgaven.

Den tredje strategien er *situasjonell forebygging*. «Situasjonell forebygging bygger på antagelsen av at kriminalitet skapes av mulighetene som ligger i de fysiske omgivelsene og hvordan potensielle lovbrøtere oppfatter omgivelsene. Det handler om å forebygge kriminalitet gjennom utforming av fysiske områder og ved bruk av materielle anordninger som gjerder, låser, alarmer, kameraovervåkning og skilting. Grunntanken er at det er vanskeligere å endre personene og deres handlinger enn å endre situasjonene der lovbrudd oppstår». (Lie, 2011, s. 252) Det er denne strategien jeg kommer til å gå nærmere inn på videre i oppgaven.

Den fjerde strategien er *gjenopprettende rett (restorative justice)*. «Gjenopprettende rett kjennetegnes ved at partene som er i konflikt møtes for å snakke sammen og på den måten finner en felles løsning på konflikten» (Lie, 2011, s. 129) Heller enn at en sak blir overlatt til og avgjort av en tredjepart får de involverte ta del i konflikten.

Sist er det *problemmorientert politiarbeid (POP)*, som kan beskrives som en overordnet strategisk forebyggingsmodell. Tanken her er at: «politiet skal arbeide mot gjentakende problemer for å redusere utbredelsen. Ved bruk av systematiske analyser, skreddersydde tiltak og grundige evalueringer skal politiet forbedre innsatsen mot problemene» (Lie, 2011, s. 303) Det er nettopp analysene og evalueringene som skal sørge for at politiets innsats blir bedre strukturert enn tidligere. I problemanalysen er det fire momenter som skal være med for å kvalitetssikre jobben. Kartlegging og identifisering av problemet, analyse av hva som er de umiddelbare årsakene til problemet, finne tiltak som kan virke og er gjennomførbare, og til slutt evalueringen av prosessen og effekten av innsatsen man gjorde. Heller ikke denne metoden vil jeg behandle videre i oppgaven. Hovedårsaken til det er at POP tar utgangspunkt i et gjentakende problem. Jeg ønsker å se nærmere på hva politiet kan gjøre i forkant, før problemet oppstår. I fortsettelsen nå vil jeg trekke fram forskjellige teorier knyttet til situasjonell forebygging.

Målet med situasjonell forebygging er at endringene som gjøres skal påvirke potensielle gjerningspersoners motivasjon, slik at de ikke begår kriminelle handlinger.

Rasjonell aktør-teorien

Teorien bygger på tanken om at mennesker er rasjonelle. At den enkelte kan vurdere konsekvensene av ulike handlinger, og foreta valg basert på slike vurderinger. At vi søker det lystbetonte og unngår det ubehagelige. At vi velger handlinger som vi antar vil tjene heller enn å skade våre egne interesser. Man velger selv om man vil begå et lovbrudd. Tanken bak situasjonell forebygging er dessuten forenelig med tanken om allmennprevensjon. Begge er ment å ha en avskrekkende effekt. Allmennprevensjon med hensyn til straffens strenghet, og situasjonell forebygging i forhold til risikoen for å bli oppdaget. Mange lovbrudd er både nøye planlagt og veloverveide, og kan dermed på sett og vis beskrives som rasjonelle. En «dyktig kriminell» vil nødvendigvis måtte tenke som en rasjonell aktør, men heller enn å avstå fra handlingene må han ta høyde for eventuelle utfordringer. Det er derfor viktig at den situasjonelle forebyggingen blir så gjennomtenkt at lovbrøyteren ender opp med å tenke at risikoen blir for stor og dermed avstår fra handlingen. Andre ganger kan lovbrøyteren være mer spontan, kanskje er lite eller ingenting planlagt. Slike lovbrudd kan være vanskelig å forhindre gjennom situasjonell forebygging. I slike sammenhenger kan derimot de situasjonelle tiltakene gjøre det lettere å oppklare lovbruddene. (Lie, 2011, s. 253)

Hvordan kan vi tenke forebygging av overfallsvoldtekter med utgangspunkt i et slikt perspektiv? Hvordan kan rasjonell aktør-teorien virke inn på en potensiell gjerningsperson?

Et mulig åsted man kan tenke seg er en mørk park, med tette og gjengrodde busker, og lite gjennomgangstrafikk. Eksempel på situasjonelle tiltak her kan være bedret belysning, klipping av busker slik at gjerningspersonen ikke kan gjemme seg eller skjule seg og offeret i forbindelse med et overgrep. Tiltakene kan være med på at parken oppleves tryggere og dermed benyttes av flere slik at den blir hyppig trafikkert. En rasjonell gjerningsperson kan i en slik situasjon oppleve faren for å bli oppdaget som så stor at han avstår fra handlingen.

En svakhet med denne teorien er nettopp det at den forutsetter at aktøren er rasjonell. Teorien tar utgangspunkt i at mennesket kan vurdere konsekvensene av sine handlinger og at hver enkelt står fritt til selv å velge om de vil bryte loven. Når man ser på bakgrunn og forutsetningene til majoriteten av innsatte i norske fengsel kan det være vanskelig å si helt bastant at dette er noe de selv har valgt. Undersøkelser har vist at rus, lav utdanning, dårlig helse og ustabile bo- og arbeidsforhold er felles for flertallet av de innsatte. Det er viktig å understreke at de fleste som har dårlige levekår ikke begår kriminalitet, mens flere med

bakgrunn fra gode kår begår kriminalitet. Likevel kan risikofaktorene over være av en slik karakter at ikke alle nødvendigvis har følt det som et fritt valg når de har begått kriminelle handlinger. (Lie, 2011, s. 256)

De engelske forskere Tim Hope og Richard Sparkes har uttalt at dersom politiet kun baserer det forebyggende arbeidet sitt på situasjonelle tiltak, kan teorien om den rasjonelle aktør føre til at de går glipp av mer komplekse samfunnsmessige årsaker og dermed bommer på forklaringene. Tiltakene vil i så fall ikke være så effektiv som ønsket. (Hope, 2000, sitert i Lie, 2011, s. 280)

Hva hvis overfallsmannen handler spontant? Kanskje har han ikke engang tenkt på hvilke omgivelser han befinner seg i, hvilke situasjonelle tiltak han er omgitt av, men bestemmer seg for å handle fordi offeret plutselig ble alene. Kanskje er det drifter han ikke klarer eller ønsker å kontrollere. Kanskje er til og med frykten for å bli oppdaget noe av motivasjonen. Kanskje er han psykiatrisk. Alt dette er eksempler på ikke-rasjonelle tilfeller av overfallsvoldtekt, hvor teorien vanskelig kan anvendes.

Rutineaktivitetsteorien

Grunntanken her er at mulighet gjør tyv. Mulighetene oppstår i folks hverdag, og så lenge forholdene ligger til rette for det vil alle mennesker begå lovbrudd. For å forebygge kriminalitet må man derfor påvirke muligheten til å begå lovbrudd. Teorien hevder lovbrudd vil skje dersom følgende tre elementer er på plass:

1. En motivert gjerningsperson,
2. Et tilgjengelig objekt/offer,
3. Mangel på voktere.

Forskerne Ronald Clarke og John Eck har brukt kriminalitetstrianglet for å beskrive tre gjentakende kriminalitetsproblemer.

- Ulveproblemet, hvor de samme gjerningspersonene angriper ulike mål/ofre på ulike steder.

- Andeproblemet, hvor de samme ofrene utsettes for lovbrudd av ulike gjerningspersoner.
- Løvens hule/hot spots, hvor de samme stedene utsettes/blir åsted for lovbrudd av ulike gjerningspersoner.

Når man har funnet ut hva som er det dominerende problemet, må man finne den rette responsen som kan påvirke og dermed fungere som en såkalt kontrollør som igjen kan forebygge problemet.

Responsen for en gjerningsperson kan være en som kjenner han, som har innflytelse eller mulighet til å utøve kontroll over vedkommende. F.eks. lærere, familie, venner eller politiet.

For offeret vil responsen være en vokter, noe som hindrer eller står i veien for gjerningspersonen. Vokteren kan være en fysisk person som har den effekten, f.eks. en tredjeperson, en vokter, eller politiet. Det kan også være en låst dør, en sperring, eller en hindring som får effekten som vokter.

For stedet vil responsen bli den som er ansvarlig for stedet. På bussen blir det bussjåføren, på skolen kan det være lærer eller rektor, i bygården er det sameiet eller kanskje vaktmesteren.

Ved å identifisere et spesielt problemområde er det letter å rette fokus i det forebyggende arbeidet, for dermed å minske muligheten til å begå kriminalitet. (Lie, 2011, ss. 257-260)

Ronald Clarke har utviklet tjuefem situasjonelle forebyggingsteknikker. Hensikten med teknikkene er at lovbrysterer skal oppleve økt anstrengelse, økt risiko, redusert utbytte, redusert provokasjon,

- Minsket mulighet for bortforklaringer.

Økt anstrengelse for å gjennomføre lovbruddet kan gjerningspersonen oppleve på flere måter. Adgangskontroll, avledning og kontroll av hjelpemidler er noen eksempler.

Økt risiko kan være en effekt av utvidet vakthold, redusert anonymitet, samt økt formell og uformell sosial kontroll.

Ut fra rasjonell aktør-teorien søker alle kriminelle høyest mulig gevinst fra lovbruddet. Motivasjonen eller gevinsten kan være materiell, men også spenning, hevn, ære, og respekt. For å forebygge kriminaliteten må man derfor redusere utbyttet av lovbruddet. Dette kan oppnås bl.a. ved at man fjerner målet, f.eks. flytter utsatte varer bak disken i butikken. Merking av eiendeler som vanskeliggjør videre omsetning, slik som Falck sykkelregister, er en annen mulighet.

Effektive køer og høflig service kan hindre stress og frustrasjon og dermed bidra til redusert provokasjon. En annen måte å redusere provokasjon er å unngå konflikter. Et godt eksempel på dette er rivaliserende fotballsupportere som blir adskilt i forbindelse med kamper.

Å vanskeliggjøre bortforklaringer retter seg mot den moralske kostnaden av å begå lovbrudd. Virkemidler her kan være etablerte regler og synlige instruksjoner slik at det ikke kan oppstå tvil om hva som er rett og hva som er galt. (Clarke, 2005. Sitert i Lie, 2011, ss. 261-263)

Hvordan kan vi forebygge overfallsvoldtekt ut ifra rutineaktivitetsteorien?

Prinsippet er at mulighet gjør tyv. Vi må med andre ord minske muligheten for overfallsvoldtekt. Mange av de situasjonelle tiltakene som er egnet til å forebygge overfallsvoldtekt er tiltak som fører til økt anstrengelse og økt risiko for overgriperen. Som tidligere nevnt er bedret belysning og en trimmet/ryddig park eksempler på slike tiltak. Når den mørke parken blir opplyst og buskene klippet er det vanskeligere for overgriperen å snike seg inn på offeret. Ved at parken oppleves tryggere kan den dessuten bli mer trafikkert. Som resultat av dette kan overgriperen oppleve større risiko for å bli oppdaget og gjenkjent. Samtidig med at parken blir tryggere kan det gjøre at overgriperen tilpasser seg de nye forholdene. Dersom overgriper opplever risiko for å bli oppdaget for stor kan han velge å flytte gjerningsstedet. Ved at overgriperen tilpasser seg kan også trusselbildet eskalere. Kanskje fører dette til at overgriperen heller enn å slå til i det offentlige rom, følger etter kvinnen hjem og angriper henne i det hun går inn. Kanskje følger han etter kvinnen hjem for å se hvor hun bor for deretter å planlegge et angrep. Hvis overgrepet går fra det offentlige rom i en park, til det private i offerets hjem, kan plutselig trusselen være langt mer alvorlig. I en park er det dessuten større mulighet for at angrepet blir oppdaget og at man får hjelp, innendørs kan det være vanskeligere.

Kritikere av situasjonell forebygging kritiseres for ikke å gjøre noe med de bakenforliggende årsakene til at kriminaliteten oppstår. Kritikerne mener derfor at når problemene blir vanskeliggjort i et område, vil de forflytte seg til andre. Det kan forekomme at problemene eskalerer i alvorlighet i forbindelse med forflytning, men det er likevel sjeldent. Der det skjer en forflytning vil det ofte være i begrenset omfang i forhold til originalproblemet. (Clarke, 2005)

Kriminaliteten forflyttes på fem ulike måter. Geografisk, fra et sted til et annet. Fra en tid til en annen, fra et mål til et annet, ved bruk av nye metoder og strategier, og ved at en kriminell handling erstattes med en annen.

Hvordan kan politiet benytte «vær varsom plakat» for å forbygge overfallsvoldtekter?

Med situasjonell forebygging tenker man gjerne på fysiske avgrensninger som er direkte hindringer, slik som låser, porter og inngjerdinger. Situasjonelle tiltak kan også være nøytrale, noe man ikke legger merke til eller tenker på som tiltak for å forebygge. F.eks. belysning og klipping av busker. Med skilting eller plakater er formålet opplysning, informasjon, råd og veiledning.

Politiet bruker i dag plakater blant annet for å advare mot lommetyver. Hensikten er å bevisstgjøre publikum. Ved å informere om en potensiell fare, oppfordres publikum til å ta forhåndsregler som kan redusere risikoen for å bli utsatt for kriminalitet.

Uansett hva man skal advare eller informere om er det mange forhold som må vurderes. For eksempel vil trolig en plakat som omhandler overfallsvoldtekt vekke langt sterkere følelser enn en som advarer mot lommetyver. Jeg skal ikke gå nøyere inn på plakaten utforming her, men det er naturlig å tenke at den bør være både informerende og rådgivende. Henvisninger til relevante nettsider rundt temaet kunne også vært aktuelt.

Et viktig moment er hva som er formålet med plakaten, sett bort fra den overordnede forebyggende målsetningen. Hva om overskriften var «Overfallsvoldtekt – pass på deg selv og andre»? Det kan minne mer om en tabloid overskrift enn noe man forventer å se fra politiet. En slik overskrift kan dessuten skape unødig frykt.

Forskeren Murray Lee mener frykt blir brukt av både media, politikere og politiet som styringsmekanisme for å sikre seg bevilgninger. (Lee, 2007. Sitert i Lie, 2011, s 278.) Man kan f.eks. tenke seg at medias fokus på «voldtektsbølgen» gjør at ressursene til politiet øker. Likevel kan man si at det er både fordeler og ulemper med denne frykten. På den ene siden kan det gjøre at folk blir bevisst situasjonen og dermed tar forhåndsregler som er med på å beskytte seg selv og sine egne bedre. På den andre siden kan det skape en generell frykt for handlinger som er en naturlig del av det sosiale livet, noe som kan gå ut over livskvaliteten til den enkelte.

Teksten, «Utrygghetens dynamikk» sier noe om hva som er med på å skape utrygghet. Medieoppslag kan gi et bilde av verden som ofte ikke stemmer med virkeligheten, noe som gjerne fører til at de som er minst utsatt for vold, ofte er svært redde for vold og kriminalitet. Trusselen trenger ikke være reell for å skape utrygghet, men utryggheten er likevel reell. (Frønes, 2000) Risikoen for å oppleve overfallsvoldtekt var i 2010, 4 per 100 000. (Sætre & Grytdal, 2011, s. 86) Trusselen er med andre ord liten, men frykten og utryggheten er likevel viktige hensyn man må ta.

Gjennom media kan man få inntrykk av at overfallsvoldtekt er et sesongbetont problem. Overfallsvoldtekter i Oslo skjer til alle årstider. Likevel, når man vet at mer enn 70 % av overfallsvoldtektene i 2010 fant sted utendørs, og man kjenner til klimaet i Oslo og Norge, er det naturlig at tallene er høyere i den varme årstiden. (Wergeland, 2011) Media, med det fokuset de kan sette på et tema, kan kanskje ha en forebyggende effekt. Om ikke annet har de i alle fall en bevisstgjørende effekt. Samtidig er det slik at media gjerne fokuserer på de overskriftene som selger flest aviser eller får flest besøk på nettsiden. Problemet med overskriftene er dessuten at de kommer i etterkant, forebyggingen må skje i forkant. I forhold til bevisstgjøringen rundt overfallsvoldtekter er det derfor viktig at denne pågår hele tiden, med strategiske svingninger for økt fokus.

Det er viktig at informasjonen ikke blir en sirkusplakat som ukritisk spikres opp på hver lyktestolpe og hvert plankegjerdet rundt omkring i byen. Strategisk plassering vil være viktig. Man vet at mange overfallsvoldtekter skjer på natta og i helgene. Et typisk tilfelle er at det skjer når kvinnen er på vei hjem etter en kveld på byen. Kanskje bør plakatene da plasseres i

tilknytning til byens uteliv. F.eks på nattbussen eller buss-/taxiholdeplassen, på eller ved utestedene og der det selges nattmat.

Det man ønsker er en bevisstgjøring omkring overfallsvoldtekt. Hvem skal man så bevisstgjøre? Er det det potensielle offeret, gjerningspersonen, eller den vilkårlige mannen i gata?

Det optimale vil naturligvis være om politiet gjennom en slik plakat når alle disse partene.

Ved at politiet henger opp en slik plakat får den umiddelbart en annen tyngde enn om den kommer fra en vilkårlig interessegruppe. En plakat vil dessuten være et signal fra politiet om at det er et område de har fokus på. For noen er dette positivt, ved at de tenker at politiets fokus er med på å skape trygghet. Andre igjen kan tolke det negativt, ved at de opplever politiets fokus som en bekreftelse på trusselen og at det dermed er større sannsynlighet for at de blir utsatt for overfallsvoldtekt. (Lie, 2011)

Sosial kontroll

Kameraovervåkning som situasjonelt tiltak har blitt kritisert for å svekke den sosiale kontrollen. I Storbritannia var det bl.a. registrert at folk sluttet å involvere seg fordi de regnet med kriminaliteten ble fanget opp av kamera. (Lie, 2011, s. 286) Med dette som eksempel kan kanskje en måte å engasjere publikum til økt sosial kontroll være å synliggjøre noen av begrensningene til politiet. Ved at man erkjenner at politiet ikke kan være overalt, kan man samtidig oppfordre publikum til å ta mer ansvar for seg selv og andre.

Plakaten kan inneholde en oppfordring om å ta vare på hverandre. Det kan være en anerkjennelse om at selv om politiet har økt fokus er de også avhengig av et godt samarbeid med publikum. Det kan også være en oppfordring om si ifra om noe mistenkelig. En plakat kan bidra til å ufarliggjøre og avdramatisere det å melde fra. Mange unnlater å varsle dersom de ser noen som krangler eller noe som virker mistenkelig, fordi de er redd for at det «egentlig ikke er noe». Oppfordringen om å ta vare på hverandre og å melde fra, kan bidra til å styrke den uformelle kontrollen.

Dette kan man se i sammenheng med rutineaktivitetsteorien, og de tre elementene som fører til kriminalitet – motivert gjerningsperson, tilgjengelig offer og mangel på voktere. Dersom folk flest tar vare på hverandre og bryr seg mer om hverandre, samtidig som det er en lav

terskel for å varsle eller melde fra om noe mistenkelig, vil hvem som helst kunne bli oppfattet og få funksjonen som «vokter» bare ved tilstedeværelse.

«Det at det er andre mennesker tilstede i de områdene man ferdes, bidrar til trygghet og forebygging av kriminalitet» (Lie, 2011, s. 286)

For en overfallsmann vil med andre ord enhver tredjeperson kunne oppfattes som en vokter og dermed en risiko for å bli tatt. Flere voktere vil nødvendigvis også påvirke at det blir færre tilgjengelige ofre. I fordelene ligger likevel en mulig bakdel, ved at en overfallsmann kan utgi seg for å være en «vokter» som passer på offeret.

Gjennom at temaet overfallsvoldtekt blir gitt oppmerksomhet er det flere som aktivt ønsker å bidra til forebygging. Dette så man tydelig i Oslo høsten 2011 i forbindelse med bl.a. fakkeltog, og massemønstringen til Natteravnene. Debatten gjør at flere blir bevisst overfor problemet. Dette gjelder både mulige ofre og deres venner, men også venner og bekjente av gjerningspersonen. En fordel med sosial kontroll er at det uakseptable blir synliggjort. Hvis gjerningspersonen hører vennene sine uttrykke avsky til overgrepene, kan risikoen for å bli oppdaget oppleves større, samtidig som fallhøyden rent sosialt blir verre. Venner og bekjente kan på den måten, gjennom uformell sosial kontroll, bli en respons som kan påvirke gjerningspersonens handlinger. På en annen side kan det resultere i at gjerningspersonen velger å isolere seg, og dette kan gjøre det enda vanskeligere å oppdage eventuell mistenkelig oppførsel.

Mens det på den ene siden er bra hvis folk bryr seg og melder fra, kan det på den andre siden oppstå en fare hvis folk prøver å gripe inn når de ser noe mistenkelig. En fare ved at man aldri kan vite hvem man står ovenfor, eller hva vedkommende er tilbøyelig til å gjøre. Mange ville nok hatt problem med ikke å gripe inn dersom de ble vitne til en overfallsvoldtekt, men det er likevel viktig er at ikke publikum blir oppfordret til å påta seg politiets oppgaver. En ting er å fortsette å observere når man ser noe mistenkelig, noe annet er å gripe inn. Ser man noe eller noen som virker mistenkelig kan bare det å ta kontakt med vedkommende, eller synliggjøre egen tilstedeværelse være nok til at en potensiell gjerningsperson avstår fra handlingen. Man kan naturligvis også risikere at tilfeldige «uskyldige» personer blir gitt oppmerksomhet ved økt sosial kontroll. Tenker man seg et kjærestepar som krangler eller er uenige om noe, hvor jenta går bort og gutten haster etter, så er nok det en situasjon som kan fange uønsket

oppmerksomhet. Samtidig er kanskje dette en uskyldig misforståelse man kan leve med, når oppmerksomheten kommer fordi folk bryr seg om deg.

Et annet faremoment ved den uformelle sosiale kontrollen er mistenkeliggjøring. Noen kan oppleve det på grunn av utseende eller bekledning, ved at de deler fysiske signalementer med en antatt gjerningsmann, andre kan oppleve det hvis de løper etter noen for å levere noe de mistet.

Ser man på plakaten fra en gjerningspersons ståsted kan han tolke den på flere måter. Som jeg har argumentert for over kan økt sosial kontroll, både den formelle fra politiet og den uformelle fra andre mennesker, medføre større risiko for å bli oppdaget. På den andre siden kan han kanskje tolke plakaten som en «invitasjon», som en bekreftelse på at han uansett ikke risikerer å bli tatt av politiet. Han kan se den som et tegn på at politiet har så dårlig kapasitet at de må henvende seg til publikum for å få hjelp. Dersom det er på denne måten plakaten blir tolket kan man kanskje også risikere at noen blir inspirert til å begå overgrep.

Som tidligere nevnt går noe av kritikken mot situasjonell forebygging på at det kan skje en forflytning til blant annet andre offer, andre steder eller ved at overgriperen tar i bruk nye metoder. Dersom overgriperen opplever den sosiale kontrollen for sterk, på grunn av at alle blir voktere, kan han bestemme seg for at risikoen er for stor. Dette kan føre til at han planlegger bedre for å sikre at han unngår vokterne. Han kan også komme til å ta i bruk sterkere midler, f. eks bruk av vold eller kidnapping som vil gi politiet nye utfordringer. Ved at han planlegger handlingene bedre kan han bli vanskeligere å oppdage. Hvis han tar i bruk grovere vold og kidnapping får trusselen en langt mer alvorlig karakter. En annen måte forflytningen kan skje på er at overgriperen endrer mål. Kanskje finner han ut at overfallsvoldtekt er for risikabelt og går heller over til å angripe de som faller inn under sårbarhetskategorien. Rusavhengige og prostituerte har av flere årsaker ofte færre voktere, noe som kan gjøre dem mer utsatt.

Ronald Clarke tilbakeviser kritikken mot forflytning med at det heller vil skje det han kaller en positiv omfordelingseffekt. Han forklarer dette med at de kriminelle tror tiltakene er mer utbredt enn de faktisk er. Plakaten kan med andre ord få en avskrekkende effekt fordi overgriperen overdriver tiltakets omfang og derfor også risikoen for å bli tatt. (Lie, 2011, s. 266) Hvis man i tillegg til plakaten innfører andre tiltak kan det være med på å styrke denne teorien. Man kan for eksempel se for seg at man samtidig annonserer at man vil benytte

seg av sykkelpatroljer i det aktuelle tidsrommet på natten. Fordeler ved sykkelpatroljer er bl.a. at man tar seg fram mer eller mindre lydløst. Siden man ikke er inni en bil, men utvendig hører man også godt hvis noen roper eller lignende. Man kommer dessuten forholdsvis raskt fram i sentrumsområdet. Dette er fordeler som er opplagte og som man derfor kan være åpen om og annonsere. En gjerningsperson ser lett en uniformert politibil, men kommer patroljen på sykkel er det et element som øker oppdagelsesrisikoen. Minuset med at man annonserer metodene er at gjerningspersonene kan tilpasse seg dem. En fordel er at det vil oppleves som en trygghet for mulige offer. Dersom et slikt tiltak ble annonsert samtidig som en plakat, vil det signalisere at selv om publikum oppfordres til sosial kontroll, øker også politiet innsatsen mot overgriperne. Dette gjør det vanskeligere for gjerningspersonen å tolke plakaten som en «invitasjon». Igjen øker dette risikoen og anstrengelseelementet til gjerningspersonen. En fare man kan se for seg er at han vil være mer voldelig og brutal, for å unngå at offeret rekker å rope om hjelp.

En annen kritikk til situasjonell forebygging er såkalt «victim blaming», at ofrene blir gjort til problemeiere. Kriminalitetstrianglet tydeliggjør at politiet bør fokusere bedre på offeret, og forebygge dets risiko for å bli utsatt for kriminalitet. En ting er å ansvarliggjøre en bileier for å ha lagt verdisaker synlig i bilen. Men i forhold til overfallsvoldtekt er det viktig å fokusere på at det aldri er offerets skyld, uavhengig av hvor full kvinnen var, eller hvor kort skjørtet var. Det er svært viktig å unngå å gi ofrene en feilaktig skyldfølelse. (Lie, 2011, s. 266) Det er flere ting som kan tyde på at gjerningspersonene i forbindelse med overfallsvoldtekter er rasjonelle aktører. At mange angrep skjer på natten når det er mørkt, tyder på at de har gjort en vurdering og funnet ut at mørket reduserer risikoen for å bli oppdaget. At mange offer er beruset, kan gjøre offeret mindre oppmerksom og minske motstanden. At de angriper når offeret er alene og gjerne hvor det er lite folk. Hvis gjerningspersonene er rasjonelle vil det være positivt med tanke på effekten av sosial kontroll. Er de rasjonelle vil de trolig også være mulig å påvirke gjennom sosial kontroll.

En ting er hvis gjerningspersonene er rasjonelle, men man er også avhengig av at de oppfatter den sosiale kontrollen. Hva hvis gjerningspersonen er utenlandsk og ikke forstår språket, eller for den del plakaten? Hva hvis vedkommende er en person som isolerer seg, og dermed ikke får med seg plakaten eller holdningene til folk flest? En tredjeperson som utøver sosial kontroll, ved å oppsøke noe mistenkelig, vil naturligvis fortsatt kunne avverge ugjerningen.

Men den forebyggende effekten, som får gjerningspersonen til å avstå fra handlingen på et tidligere stadie, vil man kanskje ikke oppnå.

Oppsummering

Jeg har i oppgaven presentert tallmateriale knyttet til overfallsvoldtekter i Oslo i 2010. En utfordring med overfallsvoldtekter er at gjerningspersonene ofte er ukjente. Dette gjør at tallmaterialet på de gjerningspersonene som er kjent blir for lavt til at man kan si noe sikkert om eventuelle felles kjennetegn ved dem.

Videre har jeg beskrevet teori om hvordan politiets kriminalitetsforebyggende arbeid foregår, med spesiell fokus på situasjonell forebygging. For å belyse problemstillingen min har jeg underveis drøftet noe rundt situasjonelle teorier og tiltak. Til slutt i hoveddelen har jeg drøftet og argumentert for hvordan politiet kan benytte «vær varsom plakat» som situasjonelt tiltak i det forebyggende arbeidet.

Hensikten med en «Vær varsom plakat» er en bevisstgjøring rundt overfallsvoldtekter som kan oppfordre til sosial kontroll. Ved at tiltaket kommer fra politiet blir den formelle sekundærkontrollen synliggjort, samtidig kan en oppfordring om å passe på hverandre øke den uformelle sosiale kontrollen. Gjerningsmannen kan tolke at politiet har dårlige ressurser siden de er avhengig av publikum. Samtidig kan det føre til en positiv omfordelingseffekt ved at gjerningspersonen tror omfanget er større enn det er. Denne effekten kan trolig styrkes hvis man samtidig øker eller omfordeler bemanningen.

«Forsiktigheten» gjerningspersoner enkelte ganger utviser, tyder på at de er rasjonelle aktører. Dette kan bety at de også vil være påvirkelig av sosial kontroll. Samtidig er det viktig at den sosiale kontrollen forstås og oppleves av potensielle gjerningspersoner, dette kan styrke den forebyggende effekten.

Skal man benytte «vær varsom plakat» i sammenheng med situasjonell forebygging kan det være spesielt viktig å ta hensyn til utforming og strategisk bruk og plassering. Utforming med tanke på «victim blameing» og frykt elementet som hersker rundt et såpass følsomt tema, men også i forhold til fremmedspråklige.

Økt sosial kontroll vil være med på å begrense muligheten, som er sentral i rutineaktivitetsteorien. Sosial kontroll vil kanskje i begrenset grad påvirke dem som faller utenfor rasjonell aktør-teorien, men samtidig kan kontrollen øke sannsynligheten for å avdekke og avverge overfall fra slike gjerningspersoner.

Litteratur

Selvvalgt pensum:

Bjørn Kr. Soknes, A. R. (2008). *NOU 2008:4 Fra ord til handling, Bekjempelse av voldtekt krever handling*. Oslo: Norges offentlige utredninger. 102 sider.

Clarke, R. (2005). Seven misconceptions of situational crime prevention . I R. Clarke, *Handbook of crime prevention and community safety* (ss. 39-70). Devon: William Publishing. 31 sider.

Lie, E. M. (2011). *I Forkant*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS 2011. Kap. 8, 16 sider.

Sætre, M., & Grytdal, V. (2011). *Voldtekt i den globale byen - Endringer i anmeldte voldtekter og seksualkultur i Oslo*. Oslo: Oslo Politidistrikt. 88 sider.

Bibliografi

Politiinstruksen av 13. mars 1936. (2009). Oslo: Det kongelige Justis- og politidepartement.

Politi-loven av 4. august 1995 nr. 53. (2009). Oslo: Cappelen akademisk forlag Lovdata.

Straffeloven av 22.mai 1902 nr.10. (2011). Oslo: Lovdata.

Balvig, F. o. (2004). *Politi og tryghed. Forsøg med nærpolti i Danmark*. København: Jurist- og Økonomforbundets forlag .

Bjørn Kr. Soknes, A. R. (2008). *NOU 2008:4 Fra ord til handling, Bekjempelse av voldtekt krever handling*. Oslo: Norges offentlige utredninger.

Clarke, R. (2005). Seven misconceptions of situational crime prevention . I R. Clarke, *Handbook of crime prevention and community safety* (ss. 39-70). Devon: William Publishing.

Frønes, I. &. (2000). På sporet av den nye tid. I I. &. Frønes, *På sporet av den nye tid: -Kulturelle varsler for en nær framtid* (s. 11). Bergen: Fagbokforlaget.

Hope, T. o. (2000). *For a sociological theory of situations (or how useful is pragmatic criminology?)*. Oxford: Hart.

Hopperstad, M. (2011, 06 30). *VG-nett*. Hentet 5 2, 2012 fra VG-nett:
<http://www.vg.no/nyheter/innenriks/artikkel.php?artid=10088236>

Lee, M. (2007). *Inventing Fear og Crime. Criminology and the Politics of Anxiety*. Sydney: William Publishing Devon.

Lie, E. M. (2011). *I Forkant*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS 2011.

Stanko, E. (u.d.). *Every Day Violence. How Women and Men Experience*.

Sætre, M., & Grytdal, V. (2011). *Voldtekt i den globale byen - Endringer i anmeldte voldtekter og seksualkultur i Oslo*. Oslo: Oslo Politidistrikt.

Wergeland, P. (2011, 11 02). *NRK-nett*. Hentet 05 02, 2012 fra NRK-nett:
<http://www.nrk.no/nyheter/norge/1.7856382>